

Poznań, 06.08.2019 r.

Prof. UAM dr hab. Adam Pomieciński

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja pracy doktorskiej Pana magistra Michała Antonowicza

„Tożsamość kulturowa polskiej społeczności na terenach Średniego Przeirtysza na Syberii Zachodniej (XIX – XXI w.)”

Przedstawiona do recenzji praca doktorska „Tożsamość kulturowa polskiej społeczności na terenach Średniego Przeirtysza na Syberii Zachodniej (XIX – XXI w.)” napisana przez Pana Michała Antonowicza, podejmuje problem kulturowej odrębności polskiej diaspory na terenie Federacji Rosyjskiej. Ściślej mówiąc, omawia ona aktualne problemy tożsamościowe tej grupy w lokalnym kontekście, to znaczy na obszarze Syberii Zachodniej w regionie Średniego Przeirtysza, określanego niekiedy Przeirtyszem Omskim. Jest to region historyczno-kulturowy, dość rozległy, którego stolicę administracyjną stanowi miasto Omsk.

Magistra Antonowicza zainteresowała współczesna diaspora polska, która ukształtowana została przez zróżnicowane i dynamiczne procesy migracyjne, zachodzące na ziemiach zauralskich od XIX wieku. Takie podejście pozwoliło doktorantowi uchwycić heterogeniczny wymiar wspólnoty „syberyjskich Polaków”. Tym samym recenzowana praca doktorska nie jest kolejnym opracowaniem o potomkach syberyjskich zesłańców deportowanych z Polski w głąb ZSRR podczas II wojny światowej, ale nowoczesnym studium antropologicznym nad wewnątrznie zróżnicowaną społecznością Polaków na Syberii, którą tworzą obok wspomnianych potomków zesłańców także osadnicy chłopscy, robotnicy, potomkowie Polaków deportowanych z Kazachstanu, dobrowolni przesiedleńcy przybyli jeszcze w czasach sowieckich, jak i po zmianie systemu politycznego. W takim ujęciu problematyka kształtowania i funkcjonowania diaspory polskiej w obwodzie Średniego Przeirtysza nie była jeszcze przedmiotem pogłębionych badań etnograficznych czy

historycznych. Z tego choćby powodu należy uznać pracę magistra Antonowicza za ważną, znacznie poszerzającą naszą wiedzę w kwestii studiów polonijnych.

Praca składa się z pięciu głównych rozdziałów, wprowadzenia i zakończenia, w sumie 290 stron, w tym bibliografii, materiałów ilustracyjnych (zdjęcia, mapy) oraz tabel. Rozdziały zostały podzielone na mniejsze części (za wyjątkiem rozdziału drugiego). Dzięki temu zabiegowi praca jest czytelna i dojrzała, precyzyjnie nazywa poszczególne etapy postępowania badawczego oraz weryfikuje zebrany materiał w ustalony sposób – zachowuje zarówno perspektywę chronologiczną formowania mniejszości polskiej na obszarze zauralskim, jak i dziedzinową, tzn. opisuje/ interpretuje aktywność grup polonijnych, rolę tworzonych przez nich instytucji, znaczenie rodziny i pamięci kulturowej. Niemniej jednak niektóre podtytuły nie brzmią poprawnie, np. „Przegląd podejść teoretycznych – pojęcia, terminy, inspiracje” nie jest dla mnie podrozdziałem prezentującym spójną analizę teoriopoznawczą, ale wyłącznie wyjaśnieniem używanych pojęć; niefortunnie językowo skonstruowany został podrozdział „Współczesne **problemy** (wyróżnienie – A.P.) tożsamościowe na Syberii – zarys **problemu** (wyróżnienie – A.P.). Tutaj nie wiadomo czy chodzi o ukierunkowanie na „problemy z tożsamością” czy sprobematyzowanie zagadnień tożsamościowych. Pomimo powyższych mankamentów struktura pracy jest przejrzysta, a tematyka i koncepcja badań ciekawie wybrana i zarysowana przez doktoranta.

We wprowadzeniu swej dysertacji – w zgodzie z poprawnością naukową – magister Antonowicz dokonał uzasadnienia wyboru tematyki, zarysował główne cele, które prowadzą się do rekonstrukcji *emicznego* modelu tożsamości diaspory polskiej na Syberii Zachodniej, określił zakres czasowy i terytorialny badań terenowych, a także omówił i scharakteryzował stan dotychczasowej literatury przedmiotu nad zagadnieniami poruszonymi w rozprawie.

Charakter wprowadzający ma także rozdział pierwszy, który zawiera rozważania dotyczące podstawowych zagadnień metodologicznych i teoretycznych. Jak zaznaczyłem wcześniej, mój niedosyt związany jest z kwestią podejścia doktoranta do teorii, która w tej części sprowadzona została przede wszystkim do wyjaśnienia kluczowych terminów, takich jak: diaspora, tożsamość kulturowa, pamięć, asymilacja, akulturacja, dynamika kulturowa (*nota bene* ten ostatni nie wiadomo dlaczego wyróżniony został w tekście tytułem „Dynamika kulturowa – podstawowe terminy”, zaś nie został uwzględniony wraz z innymi kluczowymi pojęciami w spisie treści recenzowanej dysertacji). O podejściu i inspiracjach teoretycznych

dowiadujemy się więcej z wprowadzenia niż z rozdziału pierwszego. Oczywiście omawianym pojęciom towarzyszy pogłębiona refleksja w kontekście ich rozumienia przez różnych badaczy czy przedstawicieli rozmaitych kierunków/ szkół w etnologii i naukach społecznych, jednak nie odnajdujemy w tekście spójnej koncepcji teoretycznej, którą posłużył się doktorant. Jedyne z fragmentów całości rozdziału wyłuskać możemy teoretyczne poglądy magistra Michała Antonowicza, które aplikował na gruncie prowadzonych przez siebie studiów empirycznych wśród syberyjskiej polonii (na przykład przejęcie teorii pamięci Assmannów).

Po skrupulatnej analizie pierwszego rozdziału, jak również całości recenzowanej pracy wysnuć można, że magister Antonowicz lepiej czuje się jako badacz terenowy niż teoretyk. Rozdział pierwszy wieńczę części poświęcone metodologii badań i materiałom źródłowym oraz szczegółowa charakterystyka regionu i grupy badawczej. Pragnę podkreślić, że w warstwie metodologicznej i źródłowej dysertacja jest wzorcowa. Doktorantowi zależało, aby uchwycić realny i empiryczny wymiar wspólnoty polskiej Przejirycza Omskiego. Prawie siedmiomiesięczne badania terenowe na Syberii prowadzone w 2015 roku, zastosowanie różnych typów wywiadów i obserwacji etnograficznych, udział w licznych spotkaniach formalnych i nieformalnych, a także kwerendy biblioteczne i archiwalne w Rosji i Polsce sprawiły, że magister Antonowicz zebrał różnorodny i niezwykle bogaty materiał empiryczny. W trakcie realizowanych badań wykorzystał także szeroki zasób źródeł historycznych jak dokumenty, pamiętniki, wspomnienia, prasa polonijna wydawana w Federacji Rosyjskiej. W warstwie metodologicznej i źródłowej trudno doszukać się słabych punktów. Można mówić jedynie o drobnych niedociągnięciach w postaci lepszego skonkretyzowania niektórych kwestii, na przykład ile zostało przeprowadzonych wywiadów i obserwacji oraz jakie trudności napotkał podczas prowadzenia swoich badań? Znalezienie odpowiedzi na te pytania pozwoliłoby bardziej krytycznie spojrzeć na triangulację źródeł i warsztat pracy etnologa.

Magister Michał Antonowicz opisując współczesne życie diaspory polskiej Średniego Przejirycza trafnie założył, że koniecznym warunkiem rozpoznania tożsamości grupy jest prześledzenie zmian kulturowych i fal migracyjnych, które w efekcie przyczyniły się do jej obecnego kształtu. Historyczne losy wspólnoty i jej zasadnicze przeobrażenia zawarte zostały w rozdziale drugim. Rozdział ten charakteryzuje się inną strukturą i wyróżnia się na tle pozostałych rozdziałów w pracy. Nie został on bowiem podzielony na podrozdziały. Szkoda, bo autor opisuje procesy historyczne zachodzące przez ponad dwieście lat. Tak długa cezura

czasowa wymaga bardziej analitycznego podejścia do procesów historycznych współkształtujących oblicza tożsamości zbiorowej. Tym bardziej, że na przestrzeni dziejów można wskazać najważniejsze zjawiska, wydarzenia czy kierunki polityki narodowościowej, które wpływały znacząco na środowiska polonijne w Rosji i na obszarze syberyjskim. Ma to swoje odzwierciedlenie w pamięci kulturowej badanej grupy, dla której przemoc narodowa i etniczna, a także przesiedlenia i represje zajmują poczesne miejsce. Rdzeniem tej części dysertacji jest bogata literatura historyczna zarówno polskojęzyczna jak i rosyjskojęzyczna, a także cenne i trudnodostępne materiały archiwalne. Przemyślany dobór źródeł dotyczący dziejów wspólnoty i wielowarstwowa interpretacja faktograficzna pozwala mi stwierdzić, że doktorant umiejętnie posługuje się nie tylko warsztatem etnologicznym, ale również historycznym.

Interesującym zabiegiem analitycznym jest ogólna synteza sytuacji polskiej diaspory po przemianach ustrojowych w Federacji Rosyjskiej oraz krótka charakterystyka polityki polonijnej państwa polskiego. Ta perspektywa pozwala spojrzeć na lokalną wspólnotę Polaków na terenach Średniego Przeirtysza przez pryzmat polityk narodowych obu państw. Tym właśnie zagadnieniom poświęcony został cały trzeci rozdział pracy. Upadek ZSRR uruchomił dynamiczne procesy przebudzenia i aktywizacji szeregu grup mniejszościowych, w tym także diaspory polskiej w Federacji Rosyjskiej. Doktorant na podstawie pozyskanych materiałów i literatury zarysował formalny charakter struktury mniejszości polskiej w Rosji, tzn. opisał jej liczebność, skupiska i formy organizacyjne (stowarzyszenia, instytucje, organizacje społeczne). Wiele miejsca poświęcił Kongresowi Polaków w Rosji, czyli federacyjnej organizacji polonijnej, pretendującej do integracji różnych środowisk związanych z diasporą polską. W tym miejscu brakuje mi bardziej krytycznego spojrzenia doktoranta na działalność Kongresu Polaków. Nie wiemy jak ona przekłada się na funkcjonowanie lokalnych wspólnot? Wreszcie, czy takie centralistyczne przedsięwzięcia nie mają charakteru wyłącznie fasadowego i w rezultacie nie tłamszą oddolnych inicjatyw środowisk polonijnych? Moją ciekawość wzbudza jeszcze jeden fakt. Mianowicie doktorant opisuje wyłącznie „tradycyjne” formy organizowania się polskiej diaspory w Rosji. W związku z tym, czy można mówić (jeśli tak, to w jakim stopniu) o usieciowieniu diaspory, np. o podtrzymywaniu kontaktów z Polską i Polakami za sprawą serwisów społecznościowych, stron internetowych czy popularnych komunikatorów? Losy współczesnej polskiej diaspory w Rosji osadzone są w realiach polityki państwa polskiego i rosyjskiego. Moim zdaniem jest to najbardziej wartościowa część tego rozdziału pracy. Szkoda jednak, że obecne kierunki

polityki obu krajów wobec mniejszości nie zostały szerzej skomentowane przez doktoranta. Tyczy się to szczególnie polityki polskiego rządu wobec diaspory na wschodzie.

Właściwe założenia autora zawarte zostały w dwóch kolejnych rozdziałach od czwartego do piątego. Części te mają charakter oryginalny i opierają się głównie na własnych badaniach empirycznych. Pragnę podkreślić, że rezultaty tych badań są bardzo wartościowe i wnoszą wiele cennych informacji na interesujący temat. W rozdziale czwartym doktorant skupił się na wymiarze instytucjonalnym wspólnoty polonii Średniego Przeirtysza. W trakcie badań terenowych udało mu się poznać rzeczywistą aktywność trzech instytucji polonijnych: Omskiego Obwodowego Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Родина-Семья”, Omskiej Obwodowej Organizacji Polskiej Centrum Kulturalno-Oświatowe „Polonez” i Omskiego Regionalnego Klubu Historyczno-Krajoznawczego „Polonia Przeirtysza”. Dwie pierwsze organizacje posiadają polskie korzenie i są tworzone głównie przez osoby przyznające się w różny sposób do polskości, zaś ostatnia zrzesza przede wszystkim regionalistów, dziennikarzy i sympatyków kultury polskiej. Oprócz tych organizacji ważnym elementem instytucjonalizacji grup polonijnych pozostaje także kościół i wiara katolicka utożsamiana z polskością. Magister Antonowicz wyróżnił cztery główne działania wymienionych organizacji. Są to aktywność kulturalno-artystyczna, oświatowa, historyczno-badawcza, wydawniczo-medialna. Każdej z nich poświęcił osobny podrozdział. Doktorantowi udało się skatalogować różne typy wydarzeń, które często w sposób cykliczny inicjują organizacje polonijne. Tym samym nadał on rozdziałowi czwartemu charakter bardziej faktograficzny. Tutaj ponownie towarzyszy mi pewien niedosyt, a mianowicie brakuje mi subiektywnej oceny doktoranta dotyczącej takich przedsięwzięć. Szczególnie należałoby zwrócić uwagę na związki i relacje pomiędzy owymi aktywnościami ze świadomym kreowaniem tożsamości i wizerunku diaspory polskiej wśród jej członków i poza wspólnotą polską. Pomimo tego doktorant zawarł cenne opisy pokazujące bardzo zmienny charakter funkcjonowania instytucji polonijnych – od artystycznych przedsięwzięć po edukacyjne projekty. W prowadzonych rozważaniach nie znajdujemy wprawdzie wielowątkowych prób interpretacji, lecz dopracowany w detalach opis faktów, który doktorant umiejętnie wydobyl z materiałów empirycznych i wypowiedzi swoich informatorów.

Podsumowaniem rozważań o problemach współczesnej tożsamości kulturowej polskiej diaspory Średniego Przeirtysza są analizy związane z kwestią autoidentyfikacji tej grupy. Jak stwierdził doktorant, chodzi o „ukazanie sposobu ujmowania tożsamości

kulturowej przez syberyjskich Polaków (polską diasporę)” (s. 207). Na omawianym terenie przedstawiciele diaspory określali siebie jako „Polaków”, „syberyjskich Polaków” lub „rosyjskich/ omskich Polaków”. W swoim ujęciu doktorant w umiejętny sposób ukazał złożoność autoidentyfikacji polonii na Syberii Zachodniej. Zasadniczo nie mam uwag to tej części pracy. Opiera się ona na rzetelnie przeprowadzonych badaniach, co więcej całość wyводу uwiarygodniona została wypowiedziami respondentów. Z rozmów wyłoniony został nad wyraz czytelny obraz tożsamości grupy syberyjskich Polaków. Zdaniem doktoranta jest on zdeterminowany wieloma względami, min. subiektywnym poczuciem więzi narodowej, religijnością katolicką, pozytywnymi autostereotypami grupy, odrodzoną pamięcią kulturową o korzeniach diaspory. Moją wątpliwość wzbudza część poświęcona Karcie Polaka, która oczywiście odgrywa ważną rolę w budowie poczucia polskiej tożsamości, ale jest dokumentem, którego przyznanie regulowane jest prawnie i urzędowo. Czy może być zatem elementem samoidentyfikacji w takim stopniu jak religijność czy język? Doktorant używa także określenia „dom”, który jest kluczowym nośnikiem polskości. W rzeczywistości jednak opisuje relacje rodzinne. Lepiej byłoby zatem zrezygnować z pojęcia domu na rzecz utrwalonego w studiach etnologicznych terminu „rodzina”.

Na koniec pragnę jeszcze zwrócić swą uwagę na kwestie edytorskie i stylistyczne. W recenzowanej pracy jest sporo potknięć językowych, szczególnie w rozdziale pierwszym (np. s. 15, 16, 19, 43, 45). Niekiedy zdarzają się też powtórzenia całych partii tekstu (np. rozdział drugi, s. 60 i 61). Podobne błędy odnaleźć można w bibliografii i przypisach. O poprawności strony językowej piszę dlatego, gdyż jestem przekonany, że po wprowadzeniu zmian i przeredagowaniu niektórych części, warto wydać pracę w formie książki.

Mimo wszystkich uwag krytycznych, które mają głównie charakter dyskusyjny pracę magistra Michała Antonowicza oceniam wysoko. Zawiera ona oryginalne materiały etnograficzne dotyczące diaspory polskiej na Syberii Zachodniej i obejmuje interesujące spektrum problemów związanych z tożsamością kulturową polonii w Federacji Rosyjskiej. Dobór literatury, a także zdolność samodzielnego formułowania wniosków wskazuje wyraźnie, że mamy do czynienia z dojrzałym dziełem spełniającym wymagania stawiane dysertacjom doktorskim określone w ustawie. Tym samym wnoszę o przyjęcie rozprawy magistra Michała Antonowicza przez Radę Wydziału Nauk Historycznych UMK i dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Prof. UAM dr hab. Adam Pomieciński